

JOSIPA ŠIRIĆ

Poslijediplomski doktorski studij

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

josipa_siric@hotmail.com

MOTIVSKI SVIJET DEMONOLOŠKIH PREDAJA U SUVREMENOJ ETNOGRAFIJI POSUŠKOGA KRAJA

Rad obuhvaća tematsku i motivsku analizu demonoloških predaja prikupljenih terensko-istraživačkim radom u razdoblju od 2010. do 2012. godine na području Posušja. Predaje su sadržajno i tematski vrlo opširno, ali nedovoljno istraženo područje. Zapisivane su rijetko u djelima različitih pisaca, ali nikada nisu obuhvaćene u jednoj zbirci. Demonološke predaje se često dovode u vezu s mitološkim/mitskim, a ponekad i s eshatološkim. Međutim, za razliku od eshatoloških i mitskih, demonološke su usmjerene na objašnjavanje likova koji pripadaju mračnim silama. Zapisane demonološke predaje se odnose na bića koja imaju nadnaravne sposobnosti i uvijek na neki način čine zlo drugima. Na temelju prikupljenih predaja prikazana je što je moguće cjelovitija tematsko-motivska analiza navedenih tekstova, a analiza se nadopunila korištenjem relevantne književno-teorijske literature. Metodom analize utvrđene su priče, bića i pojave koje imaju demonološki aspekt, a metodama sinteze i klasifikacije bića su svrstana u određene kategorije. Vjerovanje u onostrana bića i pojave potječe iz najstarijeg vremena čovjekova postojanja, a zapisane predaje svjedoče o preuzimanju motiva vezanih uz demonološka bića i pojave stvarajući tako različite varijante predaja.

KLJUČNE RIJEČI: *usmena književnost, demonološke predaje, vjerovanje, motivi, terensko-istraživački rad.*

UVOD

Usmena književnost je književnost koju je narod stoljećima stvarao, čuvao je te je kao takvu usmeno prenosio. Ona predstavlja najstariji oblik književnoumjetničkog rada, a nalazi se u svim jezicima i svim kulturama.

Usmeni tekst nastaje u narodu, prenosi se s naraštaja na naraštaj pa se kao takav već od početaka smatra vlasništvom zajednice. Trenutak kada je usmeno djelo bilo prvi put izvedeno od autora smatra se njegovim rođenjem, a folklornom činjenicom postaje od trenutka kada ga je zajednica usvojila.

Iako se kroz povijest usmene književnosti najviše pažnje poklanjalo usmenoj poeziji, ništa manje nije važna i usmena proza. Razni oblici usmene proze kao što su bajke, basne, legende, predaje, novele i anegdote te sitni oblici kao što su šale zauzimaju bitno mjesto u književnosti.

Predaja je vrsta usmene priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja (Dragić, 2008: 273). Vjerno zapisane predaje odražavaju način razmišljanja, života i kulturu pojedine zajednice. Nedostatak pojedinih sakupljača predaja jest što su mijenjali svoje zapise. Ipak, relativno rano pojavili su se i sakupljači koji su zapisivali tekstove onako kako su ih kazivači pripovijedali.

Najstarije predaje o Hrvatima zapisao je Konstantin VII. Porfirogenet u svome djelu "O upravljanju carstvom", dok fra Petar Bakula prvi bilježi predaje na tlu Hercegovine i objavljuje ih u svom "Šematizmu" godine 1867.

Osim uvodnih podataka o vjerovanju u onostrana bića i pojave kao i o samom nazivu demonoloških predaja, središnje područje rada obuhvaća tematsko-motivsku analizu prikupljenih predaja. Svrha je rada uočiti, prepoznati i zabilježiti vrste motiva i simbola u predajama prikupljenih terenskim radom. Cilj je ukazati na važnost usmeno-književne tradicije koja je sastavni dio hrvatskog kulturnog identiteta.

Metodama analize i sinteze bića su svrstana u određene kategorije pa su podijeljena u sljedeća poglavlja: *vještice*, *vukodlak*, *sotona* i *zloguke ptice*.

Sve vrste predaja su zapisane točno onako kako su ih kazivači govorili. Tekstovi su prikazani bez uljepšavanja i dopunjavanja, a sačuvano je i miješanje ikavštine i ijekavštine u govoru kao i miješanje završnog "m", odnosno "n" kako bi se postigla istinitost te dao bolji uvid u jezik i kulturu posušškoga područja.

1. VJEROVANJE U ONOSTRANA BIĆA I POJAVE

Ne možemo točno reći odakle je došao pojam čarobnjaštva, odnosno povezanosti ljudi s tajanstvenim silama, ali čarobnjaci su putovali po svijetu i tako utjecali na formiranje predodžbi iz kruga čarobnjaštva kod drugih naroda. Takva dva naroda u starom vijeku su bili Kaldejci i Medijci. Kaldejom je se prvotno nazivala zemlja, koja seje prostirala plodnom dolinom srednjeg toka rijeke Eufrata (današnji Irak), dok je kasnije, od sedmog stoljeća prije Krista, kada je Kaldejsko pleme preuzelo vlast u Babiloniji, Kaldeja postala naziv za Babiloniju (dolinu između donjeg Eufrata i Tigrisa). Kaldejski je narod od starih vremena davao učenjake-svećenike koji su se bavili astronomijom i astrologijom, odnosno istraživanjem kretanja zvijezda. U starom vijeku Medija je bio naziv za brdoviti sjeverozapadni dio današnjeg Irana. Od Medije je stvoren internacionalni naziv *magija*, a Magi su bili medijsko pleme arijskoga podrijetla kojemu je pripadao monopol na svećeničku službu u Mediji. Kasniji nazivi *Kaldejac* i *Mag* poprimaju isto značenje, postaju sinonimi kojima se označuju ljudi koji su se bavili takozvanim čarobnjaštvom (Bayer 1953: 18-19).

Vladimir Bayer naglašava kako tajanstvene sile koje određenim osobama daju moći koje prelaze prirodne sposobnosti nisu uvijek u predodžbama pojedinih naroda poblizje određene. Međutim, s religijskog i pravnog aspekta tajanstvene sile su uvijek točno određene. Monoteističke religije smatraju da je čarobnjaštvo uvijek povezano s obožavanjem lažnih bogova, dok politeističke vjere nisuzabranjivale vjerovanja u demonska bića.

Kada bi se dogodilo nešto neobično u narodu, a posebice kada bi došlo do negativnih ishoda tih pojava, ljudi bi tražili uzroke u onostranimbićima i njihovim djelovanjima. Često su se kroz prošlost pojedine osobe dovodile u vezu s djelovanjem tajanstvenih sila i zbog toga su bivale izopćene iz društva ili zajednice kojoj su pripadale. Kao dokaztomesvjedoče brojni spisi iz prošlosti koji se tiču progona *čarobnjaka*, odnosno vještica i vještaca, a i usmene predaje koje su se, prenoseći s koljena na koljena, zadržale u narodu do danas.

2. DEMONOLOŠKE PREDAJE

Predaje se mogu klasificirati prema raznim mjerilima, primjerice prema motivskim, tematskim, funkcionalnim i drugim mjerilima. Demonološke predaje su se najčešće dovodile u svezu s mitskim/mitološkim predajama pa i s eshatološkim. Tako, prema *Proppovoj tematskoj podjeli* na pet vrsta,¹ mitološke predaje obuhvaćaju demonološke i eshatološke.

Marko Dragić ukazuje na nedostatke takve podjele: *Eshatološke predaje ne mogu se svrstati u mitološke (mitske) predaje jer su se eshatološka bića, po predaji, iz groba ustajala kako bi ukazala na zločin počinjen na njima. Demonološka bića su uvijek zla i razlikuju se od eshatoloških kao i od mitskih koja su uglavnom dobra i rijetko čine zlo* (Dragić 2007: 273).

U svojoj literaturi o predajama, Maja Bošković Stulli kao nazive te vrste predaje koristi mitske i demonološke, dok Ljiljana Marks pored naziva demonološke u zagradi navodi naziv (mitske). Također, pregledom inozemne literature, može se uočiti kako postoje razmimoilaženja. U ruskoj znanstvenoj literaturi prevladava termin mitske, dok u njemačkim znanstvenim radovima prevladava termin demonološke (Rudan Kapec 2010: 26-27).

U opsežnoj znanstvenoj literaturi o predajama u kojima se pojavljuje djelovanje onostranih bića autori se odlučuju za termine demonološke/demonske i mitološke/mitske.

Oba termina: mitske i demonološke pokrivaju samo dio opsega značenja predmeta na koji se odnose. Termin *mitske* upućuju na moguće podrijetlo načina promišljanja, u smislu na način mita/mitologije koji je različit od primjerice povijesnog ili prirodoznanstvenog načina promišljanja, a drugi termin - *demonološke* je usmjeren na objašnjavanja likova koji pripadaju mračnim silama, odnosno onostranom svijetu (Dragić, 2007: 27).

U ovom radu predaje će se zvati demonološkim predajama. U zapisanim demonološkim predajama pojavljuju se onostrana bića koja imaju nadnaravne sposobnosti i uvijek na neki način čine zlo.

¹ 1. etiološke predaje (rasskazy), 2. povijesne predaje, 3. mitološke predaje (*byval'sčine, byličke*), 4. legende (religiozne) i 5. pričanja iz života (skazi) (Dragić 2008: 273).

2.1. VJEŠTICE I MORE

U zapisanim demonološkim predajama najčešća su demonska bića vještice i more. O vješticama postoje zapisi koji sežu daleko u prošlost. Naime, u povijesti staroga Istoka, vještičiji kultovi su bili vezani uz božice Innanu ili Ištar, a Ištarinlik se nalazi i u Gilgamešu (Vukelić 2009: 5).

Vjerovanje u vještice je prisutno i kod starih Kaldejaca, a kod njih one imaju posebne biljke i masti kojima donose ili prouzrokuju nesreću ili smrt (A.A. 1929: 280-285).

Po narodnom vjerovanju vješticesu stupile u savez s đavolomtako što bi ženska osoba đavluprodala dušu, a đavao bi njoj dao natprirodne moći (Dragić 2005:33):*Zamišljane su kako jašu na metli s grbom na leđima i dugim nosom. Ulazile su kroz ključanice, spolno bludničile s đavolom, jele djecu, držale tajne sastanke, spremale masti za ljubavne napitke, izazivale razne bolesti i ludilo, gušile pri spavanju itd.* (Dragić 2005: 33)

Pod utjecajem skolastičkih naučavanja, 1275. godine u Carcasonneu, u Južnoj Francuskoj, inkvizitori spaljuju ženu pod optužbom da je spolno općila s đavolom (Bayer 1953: 87). Iste godine dolazi do spaljivanja prve vještice u Toulouseu koja je, pod inkvizicijom, priznala da je sudjelovala na takozvanim čarobnjačkim sabatima² te jena temelju presude spaljena (Bayer 1953: 116).

Sve do 13. stoljeća crkva je se držala načela da na svojim sudovima ne smije izricati smrtnu kaznu. Međutim, sa sve većom opasnošću od hereze dolazi do promjene mišljenja unutar crkvene vlasti. Pojavom inkvizicije i kasnije bule *Ad extirpanda* pape Innocenta IV., 1252. dolazi do mišljenja da *državna vlast*, ne samo da je ovlaštena, već i dužna kažnjavati heretike smrću (Bayer 1953: 95-104).

Nakon toga, u Europi su počeli masovni progoni vještica koji su zahvatili i Hrvatsku. Zahvaljujući Mariji Tereziji, godine 1758., u Hrvatskoj je zabranjeno spaljivanje vještica (Dragić 2007: 437).

Vjerovanje u postojanje vila, vještica, mora "i svaki naposti" afirmira razgovor Frane Širića sa svećenikom koji je blagoslivljao kuće:

Za vještice, to neko kaže nema, ali slušajte, fratar kad blagoslivlje kuće, on moli od đavla. Od vila, utvarina, vještica, mora i svaki naposti što postoje da u ovoj kući ne bude toga i da bude uslišan sveti blagoslov. A ja kažem fratra ovako: "Što ti od toga zaklinješ kad ne daš reč da postoje vile i vještice i to, što zaklinjaš od toga?" On meni kaže: "Daj Frano kani se, sve ima, a treba narodu kazat da ne viruje u to, neka viruje u Boga treba se molit protiv toga da ti to ne bude u napast, da ne snapastuje koga živa."³

² Ovakav sastanak bi započinjao navečer i morao bi se razići prije nego što bi zapjevali prvi pijetlovi jer tada demon gubi svu moć. Neke su žene sucima, tijekom istraživanja, govorile da đavao ujutro gubi moć jer tada počinju zvoniti crkvena zvona na pozdrav Gospodnji. (Bayer 1953: 131).

³ Ispričao Frano Širić, rođen 1933. godine u Cerovim Docima u Posušju.

Pored vještica, u predajama se često govori i o morama. Dok su vještice stare žene, more su mlade, neudate djevojke koj bi, nakon udaje, postajale vještice: *Tako je bio u Posušju jedan momak nešto se zamirio s nekom djevojkom, a eto ona je bila vještica, odnosno mora jer nije bila udata, a neudate vještice se zovu more zato što umore momke do sušenja.*⁴

Dok se u zapisanim predajama vješticama pripisivala krivnja za smrt ili bolest, more su obično gušile pri spavanju i to one osobe koje su im se na neki način zamjerile. Ukoliko su morale muškarce, obično je razlog bio taj što su ih ti muškarci odbili (Dragić 2007: 437). O tome svjedoči i predaja o Ivanu Lukanoviću iz Rakitna kojeg je vještica morila dok je bio mlad. U njega je se zaljubila ta ženska osoba, a on nije htio biti s njom. Međutim, on nije nikada htio otkriti o kojoj je se osobi radilo:

*A to je čak bilo u novije vrime, ja sam dobro znala Ivana Lukanovića kad san došla u Šarića. I njega je vještica trala dok je bio mlad, živ se osušio. I jednom on zamislio da će se sakrit u jaslje pri konje da ga ne more nać. Ma di bi god on spava nađe ga, od noga privati i prikljenki i uduši. I taman on lega priko jasalja, bacit će se tamo prid konje, i kad pritisne ga. Tada je svak nosio dugu kosu, i tako je on zgulio pletenice sa glave, zamota oko ruke i tu je vidio koja je. I on reka: "Sram te bilo, kazat ću te svećeniku, nek te u nedilju, navisti s oltara, nek svak zna šta radiš!" I ona ga zamolila: "Ma nemoj molin te, dat ću ti čorape, navezane terluke da me ne izdaš!" I eto vidiš, bio je već zreliji čovik kad je odselio odavde, ali nije tio reć koja je. Kaže ona se udala, imala dicu, a ona je valjda tada bila zapikirala na njega, tila da joj on bude momak, on nije tio i ona njega morila.*⁵

Slična toj predaji, postoji i predaja o Antiću Markoviću koji je tvrdio da ga mori vještica, a koji također nije htio otkriti identitet vještice:

*Pokojni Antić Marković je kaziva da ga je trala vještica. Kad ona dođe ništa on ne čuje ni kad uđe ni kad izađe samo kaže zna da je to neopisiv teret i tako nekoliko noćiju dok jednon je nije uspio ujtiti i tako je drža dok se svanilo. Kad ujtitiš ne smiš priuzimat samo drži i ne more uteć. Kad je se svanilo on vidio ko je i reka joj da će je pripovidit svakomu, a ona se uskukala i rekla da će mu isplest čorape, a da ne kaže ko je i tako on prista i nije rekako je.*⁶

Motiv uzimanja kose kao načina otkrivanja vještica, odnosno mora često se pojavljuje u predajama zapisanim na posuškom području. O tome svjedoči i sljedeća predaja o Juri Lepici:

Jedan put je ima nekakav Jure, a zvani Lepica pa ga morilo po noći, on se posavjetuje kod nekoga ko kaže da je i njega morila. On kaže: "Znaš šta je Lepica, napravi se ovako da spavaš kad te počme pritiskivat i za što god ujtitiš nemoj priuzimat, ako budeš priuzimat ono će pobignit samo ga drži i drži dok osvitliš i vidiš da je ta i kad se ona očituje više ne more postajat vještica ni mora. E on je tako i radio, kad je počelo morit on zdrpi, ujtiti je za kosu, ona se trzala

⁴ Isto.

⁵ Ispričala Sofija Šarić (1940.), Rakitno, Posušje.

⁶ Kata Bešlić (rođ. Martić) 1931., Rastovača, Posušje.

i trzala i on je osvitlio i vidio da je neka divojka. Dobra je divojka bila, ali ona se s njim zamirila i tila ga umorit. Ona kaže: "Oženi me Jure molim te i ne moj nikome kazati!" On kaže: "Ja sam se zakleo fratru da ću mu kazati." On kad je reka fratru ovaj mu kaže: "Ako je oženiš naj ćeš bogatiji čovik bit!" I on je nju oženio i bio tadašnjeg vremena bogat, išlo mu, odakle je to sticalo – koliko omakni više osvani, eto tako ti je bilo s Lepicom.⁷

Nadalje, ukoliko je večeri vještica morila određenu osobu, vjerovalo se da je riječ o osobi koja se prva pojavi pred tom kućom ujutro:

Bila jedna žena tu u komšiluku rodon Bakula pa je zvali Bakuluša, a Mila bila u Milića rodon Čutura i za nju se govorilo da je vještica.

*Bakulušu je nešto obnoć satralo i po pričani od ostali ona je nešto računala da je to vještica što je mori noću i neko njoj kaže: "Zapamti dobro *ko će ti ujutro, nakon te noći kad budeš satrana, doći prvi prid kuću." I tako je nakon nekog vremena opet je došlo trat kad ujutro Mila prid kuću, a Bakuluša će njoj: "Jesi to ti bila Mile dabogda ti crkla!", a Mila se samo okreni i kaže: "Manita Bakulušetina!" Krivo ovoj bilo što je se sitila i posle je nikad nije trala.⁸*

Vještice bi se otkrivale i tako što bi se na crkvena vrata donijelo drveni križ, krštena voda i blagoslovljena sol te se čekalo dok se ne počne dizati tijelo i krv. Vjerovalo se dok se diže tijelo i krv da će se svaka vještica okrenuti prema vratima, a ne prema oltaru. Međutim, osoba koja želi na takav način otkriti identitet vještice mora stići kući prije završetka mise jer bi ga u suprotnom vještica stigla i ubila:

Ako želiš otkriti vješticu – treba bi doći na crkvena vrata, ne ulaziti već doći baš na vrata. Moraš ponijeti drveni križ, ali bez čavla, bez ikakvog umjetnog materijala, kršćenu vodu i sol. I kad se diže tijelo i krv svaka će se tebi okreniti, a neće gledati prema oltaru. I da bi osta živ moraš bit kod svoje kuće dok ne završi misa, inače ako te stigne u putu – nisi stiga nigdi više.⁹

Uz vještice je vezan i motiv *zlih pogleda*, odnosno urokljivih očiju. Vjerovalo se da su vještice svojim zlim pogledima mogle nauditi drugima:

A na Blidinju je imala žena, iz Mokrog je ona bila, a Katica joj ime. I ona je kao imala zle oči. Od nje bi žene krile mliko da ona ne vidi koliko ima, i ona bi: "Daj mi kvas!" Dadneš li joj kvas, Bogin si, ne moreš od mlika ništa napraviti, ama misec, ama zvizde, ma krv, ama svašta u mliku. Kvasa ili sira, šta god ona upita. To je Bože sačuvaj bilo od nje krit.¹⁰

Motiv *letenja vještica* također se pojavljuje u predajama Posušja. Vješticama se pripisuje moć letenja i na taj način bi one uspjele preletjeti velike udaljenosti. Obično bi bivale otkrivene tako što netko posumnja u njih, prati ih u određeno

⁷ Ispričao Frano Širić, rođen 1933. godine u Cerovim Docima u Posušju.

⁸ Kazala Kata Bešlić (rođ. Martić), 1931. godine u Rastovači u Posušju.

⁹ Ispričao Miljenko Grubešić (2.12.1962.), Rakitno, Posušje.

¹⁰ Ispričala Sofija Šarić (1940.), Rakitno, Posušje.; Stari su Kaldejci poznavali "zao pogled", a to se vidi iz ovih riječi: "Vračaro! Proklinjem tvoja usta, proklinjem tvoj jezik, proklinjem tvoje nemirne oči!" (A. A. 1929: 281).

doba tijekom večeri i tako dokaže njihovu krivicu. Kako bi mogle letjeti, vještice izvode posebne rituale i mažu se mašću koja se obično nalazi oko ognjišta (Babić, Danilović 2013: 273). O tome svjedoči i predaja prema kojoj je jedna vještica tri godine zaredom ubijala djecu u jednoga čovjeka iz Rakitna. Svake godine kada bi taj čovjek išao po vino u svoga kuma pred Božić, kada bi se vratio kući, dijete bi mu umrlo. Četvrte godine on je posumnjao u kumovu majku i odlučio je promatrati tijekom noći: *Tako je on nju promatra i uvečer u po noći, ta stara uzima šipku ispod jastuka i po zidu klapće, otvori neki lonac i maže se nekom mašću i za dva sata si u Rakitnu. I tako on isti princip kao što je i ona uradila, ali za sat vremena će ić u Rakitno i vratit se u Brotnjo prije nje. I kad je on doša gori prije nje u Rakitno pojavi se pivac na gredi i skače pravo na bešiku doli da ubije dite. I kako je ona skočila da ubije dite, on za nož i probode je, nestane njega, a nestane i pivca. On se vratio nazad da ga nosi vjetar, letiš kao avion. I doša doli i lega na to ležište što su mu oni napravili, a ujutro kad se ustava čuje baba jauče. Kad su svi ukućani ušli u kuću i pitaju šta je baba, on reče: "Nije vam ovo baba, ovo je vještica!" I kako je on to reka, baba izdane.*¹¹

Jedan od načina zaštite od vještica je vezan uz motiv ostavljanja škarica pred vratima. Na taj način vješticama bi bilo onemogućeno ući u prostoriju u koju žele i činiti zlo drugima:

*Joza Barića živila u Konjovcu, a imala zavu i zava se udala bila i tražila svoju isu zemlje što joj pripada, a nevista nije dala i ova bi se pritorila u vješticu i trala bi je cilu noć. Sutradan kad bi se čuva ajvan, sino se kupilo, kopalo se, a ona nije mogla, uvik se ona tužila, govorila kako je satrala ona pogrda i tako svaku večer. I sve dok jednonJoza nije stavila nožice naopako prid vrata i otada više nije dolazila k njoj.*¹²

2.2. VUKODLAK

Vjerovanje u vukodlake nastalo je u prapovijesti, ali su se kroz povijest pojavljivala različita vjerovanja o načinu postanka vukodlaka, njihovom djelovanju kao i načinu zaštite od njih.

Uobičajeno je vjerovanje da se radi o osobama koje su za života činili teške grijeha pa bi se nakon smrti ustajali iz groba kao vukodlaci (Dragić 2007: 440): *Ako su za života bili pijanice, pojavljivali su se kao mješina puna vina, a ako nisu bili pijanice, pojavljivali su se u obliku mješine pune vodom. Nestajali bi kada bi bili probodeni glogovim kocem (ili sa sedam glogovih kolaca).*¹³ Također, ukoliko bi u prostoriju u kojoj je bio mrtvacušla mačka, vjerovalo se da će se mrtvac pretvoriti u vukodlaka, pa se tada bdjelo uz mrtvaca (Rupčić 1998: 190).

Svećenici bi svojim blagoslovom i djelovanjem spriječili pojavljivanje vukodlaka:

¹¹ Ispričao Miljenko Grubešić (1962.), Čitluk, Posušje.

¹² Kazala Matija Naletilić (rođ. Širić), 1939. godine u Cerovim Docima u Posušju.

¹³ *Isto.*

Dok je bilo ono tursko vrime, Turci su odali i pravili nevolju svakome. Tako jednom našem čoviku to utužilo i on se spremi dočekat Turčina u zasjedi. Tako je i bilo, Turčin oda na vri spilje, a Uska se taj Turčin zva, a ovaj ga dočeka i baci sa spilje. Tu di je pa, tu su ga i zakopali. Kasnije su ljudi govorili da se taj Uska kasnije pojavljiva i vukodlačio (pritvara se u vukodlaka). Ljudi bi molili, a kad bi se oni sastavali i molili, on bi se penja na pante (drvene grede), onda bi se kesio i ruga. Jedna žena govorila kako je nosila uštipke i on joj izletio na put i poplašio je. Sve je se to tako događalo dok nisu pozvali svećenika. Svećenik je to blagoslovio i reka da se posadi trn na grobu od tog Turčina, i dan danas stoji taj trn.¹⁴

Uz predaje u kojima su se pojavljivali muškarci koji su se pretvarali u vuka, na području Posušja pojavljuju se i predaje u kojima se žene pretvaraju u vuka. Uz ovakve predaje pojavljuje se motiv valjanja na užetu tijekom metamorfoze: *Meni je pričala Mara, pokojna Vukojuša da su u njenom selu pričali za jednu ženu da se pretvara u vuka i dogovorili se jednom da će je pratit i gledat šta radi. Kad je bilo tamo pred mrak ona uzme uže i ode gori iznad kuće, gori baci uže na ledinu, izvalja se na njemu, pritvori se u vuka i odleti u šumu i tako isto ujutro je dočekali, a ona isto tako – dođe vuk, izvalja se na užetu, pritvori se u ženu i ode u kuću.¹⁵*

2.3. ĐAVAO

Motiv metamorfoze je često prisutan u narodnim predajama. Po narodnom vjerovanju đavao se može pretvarati u životinje kao što su magarac, crni ovan, pas, mačka kako bi ljudima činio zlo (Bošković-Stulli 1997: 410).

Zapisana predaja svjedoči o pretvaranju đavla u jare i na taj način se je uspio približiti čovjeku. Kako je se počelo svanjivati i prvi se pijetao oglasio, time je nestala i đavolja moć pretvaranja:

Jedan uvečer iša kući i sretne on jare na putu i uzme ga u naručje i maza ga govoreć: "Jare moje lipo, jare, jare", I kad je doša negdi možda jedan kilometar od kuće, počelo se svitat, prvi pivci zapivali, a on kaže: "O jare!" A jare pogleda u njega i kaže: "Da bi ti ja 'O jare' da ti nije pivac zapiva." I to je bila sotona u jarećem obliku.¹⁶

Osim pretvaranja u jare, mačku, crnog orla, đavao se pojavljuje i u obliku crnog čovjeka i lijepog mladića. Dakle, sposoban je pretvoriti se u bilo što kako bi ostvario svoj cilj:

Bio jedan dečko mlad sam u oca i otac ga školuje za doktora. Kada je završio doktorat izađe kući, niti ima novaca, a i stari ostario i ne može više da radi. Mali kaže starom: "Iđen ja malo prošetat pala me želja, dječak kad sam bio kud san oda gore po onin planinan, k oninpećinan" A nažalost sam je bio, ćaća osta u

¹⁴ Ispričala Danica Rezo (1922.), Rakitno, Posušje.

¹⁵ Ispričala Ana Širić (rođ. Bešlić) 1956. godine u Rastovači u Posušju, a njoj ispričala njezina pokojna svekrva Marija Širić (rođ. Vukoja) 1925. godine u Rakitnu u Posušju.

¹⁶ Ispričao Miljenko Grubešić (1962.), Rakitno, Posušje.

kući, a on prošeta do pećine. Ukaza mu se neki crn čovjek, neobičan, bradat, nosi on neko pismo u ruci i kaže: "Dečko ajde molim te pročitaj ovo pismo!" Mali nekakav sumnjiv u tog crnog čovika njemu kaže: "Nažalost nisan pismen, ne znan čitat." A on kaže: "De pročitaj znan da znaš!", a mali će: "Ma ne znan Božji čoviče!" i nestane ga.

Mali dalje šeta ispred oni pećina kud je prije oda kad evo ga opet: "Ajde molin te pročitaj!" A mali kaže "Jesan li ti reka da ne znan!".

"Ajde dobro kad ne znaš, koliko pitaš da radiš u mene misec dana, pitaj koliko tražiš para!" Pogode se za cijenu, a to je bio đavo, taj crni čovik. Uvede ga tamo kroz pećinu i mali za njim kad otvori se neka soba puna knjiga: "Ništa nećeš radit nego kidat ćeš list po list da mi se knjige ne bi pojele." Mali zadovoljan i ist i pit štaoće ima, a para koliko rekne. E mali kaže: "Kada bude izaša misec dana pustit ćeš me kući." I tako su se pogodili.

Đava svoje vrši i oda, to je njihov posa, a mali sam ostane i kida i kako je kida list po list te knjige tada je i čita i učio kako se pritvara u svašto. A đava se pritvara u svašta, njemu je potriba takva kako more bolje opsjednit. Mali je to i naučio i u tom učenju i u toj službi bude godinu dana. Kad je izašla godina dana zamoli on toga crnog čovika da ga pusti da obađe ćaću i pusti ga on – samo misec dana da bude i vrati se, tako je i rečeno. Taj mali kad je doša kući ćaći rekne (ali ne kazuje on da se on pritvara) samo kaže: "Bit će dobar konj pridkućon i u našem je gradu taj veliki pazar, potraj ga i prodaj, ali ne daj onaj vular što se vodi konj. To ako prodaš mene nikad više vidit nećeš!" Stari se zakune da neće. I tako bilo čitav misec dana i vidi đavlina da ga nema i kaže sigurno je mali bio pismen i radi šta i ja, sve je naučio i ode on malog potražiti. Tamo na pazaru potrefi on na njega, pripozna ga u konju, on ćaći: "Koliko je konj?" Ovaj kaže cijenu, on odma isplati. On dalje: "Koliko je vular?", "Ne prodajen!", ovaj opet: "Koliko je to što se vodi konj?", ćaća kaže: "Nikoliko, ne prodajen!", "Evo ti onoliko koliko vridi deset konja!" stari se privari i proda.

Đavlina, šta će od njega vodi ga kovaču da ga potkuje, kad ga potkuje i ploče mu prišije više se ne more pritvarat – ostaje konj dok je živ. Kad je on tamo ga sveza, godi se s kovačon koliko će koštati potkova, a dica se skupila oko konja, jedan dečko miluje ga po glavi, drag mu konj. Konj progovara: "Skini mi ovo s glave, taj oglav!" On skide, mali siđe, biži konj, a on za njim: "Držite ljudi ujitit ćemo konja!" Kad je on svrnio kuda će ga ujitit, on se pritvori u miša i u onu kovačnicu kroz oni alat, stoji orgat alata, a đavlina u mačku pa da će ga ujitit, kad je došlo da će ga brzo ujitit on se pritvori u lastavicu i priko vrata, a on u onog ptičara orlića pa gonjaj gori po vasioni. Malomu dodijalo više i spusti se doli vidi jedna divojka čuva ovce, on se pritvori u prsten i pade prid divojku, a prsten taman za njezinu ruku. Đavlina se pritvori u jedna fina momka i kaže: "To san ja bacio da vidinoćeš li uzet prsten. Zlatni je prsten, to je moj, daj vamo prsten!" A divojka će: "Nedan, nisan te vidila." I tu đavlina jača, zgulit će prsten, taman kad je on sletio pritvori se u pšenicu i đavlina se pritvori u neku veliku kokoš da to što prije pojede, a mali u orla pa je ubije.¹⁷

¹⁷ Ispričao Frano Širić, rođen 1933. u Cerovim Docima u Posušju.

2.4. ZLOGUKE PTICE

Uz smrt se vežu i *zloguke ptice*. One su se pojavljivale u obliku kukviža, odnosno sova ušara, i gavrana, a kao takve nagoviještaju tragediju ili smrt (Dragić 2005: 33).

Vjerovalo se da kokoš koja pjeva poput pijetla predskazuje smrt: Moja strina Zoruša čuje jedan dan kokoš piva kopivac i govori ona svekru: "Kokoš piva, nije dobro!" A on će njoj: "Ma nek piva, svi smo zdravi!" Ona govori: "Jesmo ovde, ali šta je s onin u svitu!" Njoj na pameti njen čovik koji je bio u onom prvom svjetskom ratu. I eto navečer joj dođe crna karta da je stric poginio.¹⁸

ZAKLJUČAK

Stoljećima su se u narodu rađale i prenosile narodne predaje koje žive do danas. Nastajale su u različitim životnim situacijama, a ljudi su ih kroz povijest nastojali sačuvati kao svoje narodno blago prepričavajući ih mlađim naraštajima.

Vjerovanje u onostrana bića i pojave potječe iz najstarijeg vremena ljudskog postojanja. Djelovanje takvih bića objašnjava različite neobične pojave u društvu. Kada bi se dogodilo nešto neobično u narodu, ljudi bi tražili uzroke u onostranim bićima i njihovim djelovanjima. Onostrana bića mogu biti dobra ili zla pa samim time i njihova djelovanja mogu donositi ljudima dobro ili loše.

U opsežnoj znanstvenoj literaturi o predajama u kojima se pojavljuje djelovanje nadnaravnih bića autori se odlučuju za termine demonološke/demonske i mitološke/mitske, a dovodile su se u vezu i s eshatološkim. Tako se može uočiti da dolazi do razmimoilaženja u klasifikaciji predaja u kojima se pojavljuju onostrana bića. Međutim, termin – *demonološke* je usmjeren na objašnjavanja likova koji pripadaju mračnim silama. Zapisane predaje u ovom radu se odnose na ona bića koja su uvijek na neki način ljudima činile zlo i nazvane su demonološkim predajama.

Osobe koje su se isticale iz zajednice na neki način, bilo to kršenje tabua, društvenih, moralnih ili vjerskih vrijednosti, često su dovodene u vezu s djelovanjem tajanstvenih sila. U zapisanim demonološkim predajama najčešća su demonska bića vještice i more. Vjerovanje u vještice seže daleko u prošlost, pripisivala im je se posebna sposobnost koju im je sam đavao dao, a pomoću koje bi nanosile zlo ljudima. Prva vještica je spaljena u Toulouseu, a nakon 13. stoljeća dolazi do masovnih progona vještica koji su zahvatili i Hrvatsku. Zahvaljujući Mariji Tereziji, godine 1758., u Hrvatskoj je zabranjeno spaljivanje vještica. U zapisanim predajama vješticama se je pripisivala krivnja za smrt ili bolest, a u vezu s vješticama su se dovodile more koje bi obično gušile pri spavanju. Na području Posušja, a na temelju istraživanja, uočeni su brojni motivi vezani uz otkrivanje vještica, njihova djelovanja ali i načina zaštite od njih.

Nadalje, pored vještica i mora, u radu su prikazana i druga demonološka bića: vukodlaci, đavao, sotona i zloguke ptice.

¹⁸ Ispričala Kata Bešlić (djevojačko prezime Martić), 1939. godine u Rastovači u Posušju.

U radu je prikazana tematsko-motivska analiza demonoloških predaja prikupljenih terensko-istraživačkim radom. Na različitim područjima Posušja uočena su slična vjerovanja u načine djelovanja kao i samog otkrivanja onostranih bića. Međutim, na istim se područjima mogu uočiti i potpuno različiti motivi vezani uz djelovanje nadnaravnih sila što svjedoči brojnost predaja na istraživanom području.

LITERATURA

- A. A. 1929. "Čarolije, vještice i vukodlaci". *Obnovljeni život*. god. 10, br. 5: 280-285.
- Babić, V.; Danilović, D.. 2013. "Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena(1)". *LinguaMontenegrina*. god. VI/1. br. 2:251-299.
- Bakula, fra Petar. 1970. *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule*. (s latinskog originala iz godine 1867. preveo dr. fra Vencel Kosir). Mostar:Provincijalat Hercegovačkih franjevaca.
- Bayer, Vladimir. 1953. *Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi, a napose u Hrvatskoj* Zagreb: Zora.
- Bošković-Stulli, Maja. 1997. "Usmene pripovijetke i predaje". *Stoljeća hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Dragić, Marko. 2013. "Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije". *Kultovi, mitovi i vjerovanja na prostoru Zagore*. Split: Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu - Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku: 195-227.
- Dragić, Marko. 2005. *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*. Sarajevo:MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo.
- Dragić, Marko. 2007. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. www.ffst.hr.
- Marks, Ljiljana. 2007. "'Ni o drvo, ni o kamen...': Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama". *Narodna umjetnost*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku Zagreb 44, 2: 27-42.
- Rudan Kapec, Evelina. 2010. *Nadnaravna bića i pojave u predajama u Istri*, doktorska disertacija. Filozofski fakultet. Sveučilište u Zagrebu.
- Rupčić, Jure. 1998. *Hardomilje-prošlost, ljudi i običaji*. Hardomilje.
- Vukelić, Deniver. 2009. *Svjetovalna suđenja i progoni zbog čarobnjaštva i hereze te progoni vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka*, diplomski rad. Zagreb:Odsjek za povijest, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu.

THE MOTIF WORLD OF DEMONOLOGICAL LEGENDS IN CONTEMPORARY
ETHNOGRAPHY OF POSUŠJE AREA

The paper includes thematic and motif analysis of demonological legends collected during field research in the period between 2010 and 2012 in the territory of Posušje. The legends are content-rich and a thematically very extensive, but an insufficiently explored area. Furthermore, they are occasionally written down in the works of various writers, but never included in one collection. Demonological legends are often connected with the mythological/mythical and sometimes eschatological. However, unlike the eschatological and mythical, demonological legends aim at clarifying the characters that belong to dark forces. Written demonological legends relate to beings with supernatural abilities that always in one way or another do evil to others. Based on the collected legends, a thematic motif analysis, as comprehensive as possible, of the above texts has been carried out. The analysis is complemented by using the relevant literary-theoretical literature. An analytical approach helped to establish the stories, creatures and phenomena that have demonological aspect, while the methods of synthesis and classification helped to put the beings into specific categories. Belief in supernatural beings and phenomena originates from the earliest times of human existence, and the written legends testify about the motifs related to demonological beings and phenomena being taken over, thus creating different variants of legends.

KEYWORDS: *oral literature, demonological legends, beliefs, motifs, field research.*